

Centrum Badania Opinii Społecznej

ul. ŻURAWIA 4 skr. pt. 24

00-955 WARSZAWA 15

SEKRETARIAT: 28-37-04; 29-35-69

Telefon dyżurny: 21-31-34

ZESPÓŁ REALIZACJI BADAŃ: 40-56-41

Telex: 816-436

BDF/221/16/89

OPINIE O ZMIANACH W GOSPODARCE

Listopad 1989 r.

Niniejsze opracowanie jest próbą określenia postaw politycznych robotników oraz stosunku reprezentantów tych postaw do proponowanych zmian własnościowych w gospodarce. Za podstawie analizy przyjęto wyniki sondażu pod hasłem "Jaka gospodarka"¹, przeprowadzonego w dniach 3 marca - 15 kwietnia 1989 r.

Wyniki badań dowodzą, że stosunek środowiska robotniczego do zmian własnościowych w gospodarce podlega procesowi szybkiej ewolucji (tab.1,2). Wiąże się to zapewne z publiczną debatą na ten temat, zapoczątkowaną pod koniec 1988 r., jak też z pogłębiającym się kryzysem strukturalnym gospodarki, który wymusza łamanie nawyków tradycyjnego myślenia i skłania do poszukiwania nowych rozwiązań.

Charakterystyczny jest wzrost przyzwolenia na różne formuły prywatyzacji, tj. zarówno na klasyczną przedsiębiorczość prywatną, jak i na akcje pracownicze. Zauważyć jednak trzeba, że za dopuszczeniem prywatnej inicjatywy w zakładach średniej wielkości opowiedziało się 66,6% robotników, a dużych przedsiębiorstw - 40,6%. Forma akcjonariatu pracowniczego zyskała aprobatę 71,1% badanych (tab.3). Warto też podkreślić wyraźną tendencję do łączenia kapitału z pracą. Większość badanych odniosła się negatywnie do ewentualności zawłaszczania znacznej części zysku przedsiębiorstwa przez niepracujących akcjonariuszy. Okazało się, że prywatna własność nie związana z pracą może liczyć na akceptację jedynie 21,5% robotników. Wskazuje to na występowanie istotnych ograniczeń społecznych przy wprowadzaniu tzw. rozwiązań liberalnych, które proponują totalną prywatyzację gospodarki.

Ogólnie można powiedzieć, że stan świadomości społecznej w omawianej kwestii cechuje znaczna otwartość na innowacje i oczekiwanie wielowariantowych rozwiązań. Wydaje się, że większe szanse powodzenia mają koncepcje gospodarki wielosektorowej z całym wachlarzem rozwiązań własnościowych niż tendencje forsujące jeden uniwersalny model.

Wstępna analiza materiału empirycznego wykazała, że zróżnicowanie opinii robotników jest związane z ich stosunkiem do związków zawodowych oraz do PZPR. Odpowiednio do tego skonstruowano dwie odrębne typologie postaw.

¹ Próba losowa 2299 robotników z 231 państwowych przedsiębiorstw przemysłowych, zatrudniających powyżej 500 osób (w badaniu nie uwzględniono kopalń węgla kamiennego).

Typologia I powstała na podstawie analizy odpowiedzi na pytania: Jaki jest Pana(i) stosunek do związków zawodowych, działających w Pana(i) zakładzie pracy?

a. Do legalnie działającego związku zawodowego.

b. Do "Solidarności".

Badani mieli możliwość wyboru spośród następujących odpowiedzi:

- zdecydowanie popieram;
- popieram, ale mam pewne zastrzeżenia;
- nie popieram, mam dużo zastrzeżeń;
- jestem zdecydowanym przeciwnikiem;
- nie interesuję się działalnością związków zawodowych.

Odpowiedzi na powyższe pytania zostały pogrupowane następująco:

1. Akceptacja zarówno "Solidarności", jak i OPZZ	21,1%
2. Negacja "Solidarności", a akceptacja OPZZ	5,6%
3. Akceptacja "Solidarności", negacja OPZZ	15,0%
4. Brak zainteresowania dla obydwu związków	7,0%
5. Pozostałe warianty odpowiedzi ²	51,3%

Następnie dokonano analizy różnicowań pomiędzy reprezentantami poszczególnych postaw ze względu na ich cechy społeczno-demograficzne (tab.4).

Zaprezentowane w tabeli wielkości wskazują, że wyraźne różnice między grupami o przeciwstawnych opcjach dotyczą jedynie przynależności organizacyjnej. Radykalni zwolennicy "Solidarności" trzykrotnie częściej deklarują przynależność do tego związku przed 13 grudnia 1981 i sześciokrotnie rzadziej przynależność do PZPR niż radykalni zwolennicy OPZZ.

Interesująco przedstawia się układ sił pomiędzy poszczególnymi grupami w zależności od branży gospodarki. Okazuje się, że postawy prosolidarnościowe najczęściej występują w przemyśle paliwowo-energetycznym, hutniczym i elektromaszynowym, najrzadziej zaś w chemicznym. Zapewne jednym z czynników warunkujących

² 41,4% badanych stwierdziło, że w ich zakładzie nie działa "Solidarnosc"; powoduje to poważne ograniczenie wartości poznawczej prezentowanej typologii.

to zróżnicowanie był stopień zorganizowania zakładowych komitetów "Solidarności" w momencie realizacji badania, a jak wiadomo był on wśród środowisk tych branż od dawna wysoki.

Typologia II powstała na podstawie analizy odpowiedzi na dwa pytania ujmujące stosunek badanych do działalności PZPR w zakładzie pracy oraz w skali ogólnospołecznej.

Pierwsze odnosiło się do ewentualnej prywatyzacji zakładu pracy i związanych z tym zmian organizacyjnych. Respondentów poproszono o wypowiedź, czy w takiej sytuacji byliby skłonni zaakceptować zasadę że: "Organizacje społeczno-polityczne nie mają wpływu na podejmowane w przedsiębiorstwie decyzje gospodarcze oraz politykę kadrową". Wprawdzie nazwa PZPR nie została w pytaniu użyta, przyjmujemy jednak, że opinie respondentów dotyczą wpływów tej właśnie organizacji.

Drugie pytanie brzmiało: "Czy działalność PZPR dobrze służy społeczeństwu i jest zgodna z jego interesami?" Łączna analiza odpowiedzi na obydwie pytania dała następującą typologię postaw:

A. Dwukrotna negacja PZPR	38,3%
B. Dwukrotna akceptacja PZPR	9,4%
C. Negacja PZPR w zakładzie pracy i jej adceptacja w skali ogólnospołecznej	9,4%
D. Akceptacja PZPR w zakładzie pracy, a negacja w skali ogólnospołecznej	13,3%
E. Pozostałe warianty odpowiedzi	17,4%

Analogicznie, jak w przypadku typologii I, przeprowadzono analizę cech społeczno-demograficznych reprezentantów poszczególnych postaw (tab.5).

Widać, że - podobnie jak w przypadku postaw względem związków zawodowych - wyraźne różnice między radykalnymi zwolennikami a przeciwnikami PZPR dotyczą przynależności organizacyjnej do partii i "Solidarności" przed 13.XII 1981. Warto

zwrócić też uwagę, że w grupie badanych, którzy dwukrotnie zanegowali przydatność PZPR, aż 12% stanowią jej członkowie. Istotne znaczenie dla oceny wielkości wpływu poszczególnych grup ma branża, do której należą zakłady pracy ankietowanych. Postawy antypartyjne najczęściej występują w hutnictwie, przemyśle spożywczym, paliwowo-energetycznym oraz elektromaszynowym. Z kolei radykalni zwolennicy PZPR mają stosunkowo największe wpływy w przemyśle drzewno-papierniczym i chemicznym.

Zauważmy, że charakterystyka branżowego zróżnicowania postaw robotników jest w obydwu typologiach zbieżna; przemysły: paliwowo-energetyczny, hutniczy i maszynowy to zdecydowanie obszar wpływów "Solidarności" z dominantą nastawień antypartyjnych. W przemyśle zaś chemicznym radykalni przeciwnicy partii jedynie o 9 punktów proc. przeważają nad jej zwolennikami, ponad 2/3 zaś robotników nie ma jasno określonego stosunku do "Solidarności".

Przytoczone dane, wskazujące, że postawy polityczne występują z różnym nasileniem - w zależności od gałęzi gospodarki - można zatem potraktować jako ilustrację tezy o istnieniu złożonych wzajemnych relacji pomiędzy polityką a gospodarką.

Czy istnieje związek pomiędzy postawą polityczną respondentów a ich opiniami na temat zmian własności w polskiej gospodarce?

W sondażu poproszono robotników o ocenę propozycji dotyczących zwiększenia udziału sektora prywatnego (krajowego i zagranicznego) we wszystkich sektorach gospodarki, swobody działania różnych typów przedsiębiorstw oraz akceptacji dla własności pracowniczej.

W przypadku typologii I, odwołującej się do stosunku wobec związków zawodowych (tab.6,7), stwierdzono równie wysoki poziom aprobaty dla proponowanych zmian własnościowych wśród radykalnych zwolenników "Solidarności", jak i wśród traktujących przychylnie obydwie związki. Wyraźnie niższy poziom aprobaty występuje natomiast wśród radykalnych zwolenników związków OPZZ. Interesujące jest, że zróżnicowanie to pojawia się zarówno w odniesieniu do rozwiązań o charakterze prywatyzacyjnym, jak też w kwestii przedsiębiorstw załogowych, spółek pracowniczych czy spółdzielni. Jedynie w przypadku własności

komunalnej oraz prywatyzacji dużych zakładów przemysłowych opinie reprezentantów poszczególnych postaw są zbliżone. Warto podkreślić daleko idącą zbieżność poglądów zdecydowanych zwolenników OPZZ i osób deklarujących brak zainteresowania działalnością związkową. Prawidłowość tę można potraktować jako wskazówkę ewentualnych sojuszy w sytuacji konfliktu interesów; populistyczna opcja OPZZ może zyskać aprobatę wśród robotników pozostających obecnie poza wpływami obydwu związków.

Wśród reprezentantów postaw, wyodrębnionych w ramach typologii II (odwołującej się do oceny PZPR), różnice poglądów na temat zmian własnościowych są równie wyraźne (tab.8,9). Główna linia podziału przebiega pomiędzy zdecydowanymi przeciwnikami a zwolennikami PZPR. We wszystkich rozpatrywanych kwestiach przeciwnicy partii deklarują większą aprobatę dla zmian własnościowych niż jej zwolennicy. Poglądy osób pozytywnie oceniających działalność PZPR w zakładzie i negatywnie jej rolę ogólnospołeczną zbliżone są do stanowiska prezentowanego przez radykalnych zwolenników partii (wyjątek stanowią poglądy dotyczące własności pracowniczej). Z kolei grupa przeciwna wpływom tej organizacji w zakładzie pracy i pozytywnie oceniająca jej ogólnospołeczne funkcje jawi się jako sojusznik jej przeciwników, aprobując na podobnym poziomie propozycje zmian własnościowych.

Wydaje się zatem, że stosunek do partii w zakładzie pracy znacznie silniej różnicuje poglądy robotników niż sposób jej oceny w układzie makros Społecznym.

Zaprezentowane dane nie pozwalają jednoznacznie określić, w jaki sposób postawa polityczna warunkuje poglądy ekonomiczne badanych robotników. Dowodzą jednak istnienia związku pomiędzy wyborem określonych wartości politycznych i gospodarczych.

Powyższa konstatacja może zyskać pewne walory praktyczne, jeśli odniesiemy ją do aktualnych dążeń rządu premiera T.Mazowieckiego. Jeżeli rząd ten zabiega o społeczne poparcie dla swego programu gospodarczego, to jego sukces można osiągnąć nie tylko poprzez dowodzenie słuszności proponowanych rozwiązań, lecz również (lub nawet przede wszystkim) przez działania odwołujące się do wartości politycznych oraz interesów związanych z tymi wartościami.

Sukces wyborczy "Solidarności" był wynikiem sojuszu różnych sił i grup, opartego na czasowym zawieszeniu broni w kwestiach programowych, w imię nadrzędnego celu politycznego. Obecnie założenie to straciło swe podstawy i rozpoczął się proces polaryzacji zwycięskiej koalicji.

Wydaje się zatem, że koncepcja dialogu między rządem a społeczeństwem powinna w większym niż dotychczas stopniu uwzględniać faktyczne zróżnicowanie postaw politycznych oraz związanych z nimi wartości i przekonań dotyczących pożądanego kształtu systemu gospodarczego. Inaczej mówiąc, program gospodarczy rządu musi zostać przełożony na język zrozumiały dla poszczególnych środowisk społecznych, tak aby w sposób jasny ukazane zostały szanse i zagrożenia dla ich podstawowych materialnych interesów.

Tabela 1

Działy gospodarki	Postulowany zakres swobody działania prywatnej inicjatywy w wybranych działach gospodarki (opinie robotników)										w procentach		
	dopuszczyć do działania										nie dopuszczać w ogóle		trudno powie- dzieć
	bez ograni- czeń		w ograniczonym zakresie		w wyjątkowych wypadkach		nie dopuszczać w ogóle		trudno powie- dzieć				
	'87	'89	'87	'89	'87	'89	'87	'89	'87	'89	'87	'89	
Rzemiosło	58,7	76,9	32,7	18,6	4,2	2,3	2,1	1,1	2,0	1,0			
Handel:													
- detaliczny	32,1	59,2	46,6	33,0	9,4	3,5	7,9	2,2	3,7	2,1			
- hurtowy	16,4	39,1	35,8	38,6	18,2	10,9	20,4	6,0	8,6	5,3			
Niewielkie zakłady prze- mysłowe	24,1	53,9	36,5	31,9	18,9	8,0	14,3	3,3	5,9	2,9			
Bankowość	8,2	31,6	14,1	29,8	10,5	14,2	50,2	15,7	16,5	8,6			
Zakłady prze- mysłowe śred- niej wielkości	11,1	32,4	25,5	36,2	21,2	14,7	31,0	10,6	10,7	6,0			
Handel zagra- niczny	14,5	35,5	21,4	30,0	14,9	13,5	37,2	15,4	11,7	5,7			
Duże zakłady przemysłowe	10,8	20,3	12,2	20,3	12,2	15,5	53,1	31,7	11,3	9,4			

Tabela 2

w procentach

Typ rozwiązania	Wpływ nowych rozwiązań dotyczących własności środków produkcji na sytuację gospodarczą (w opinii robotników)											
	zdecydowanie pozytywny		raczej pozytywny		żaden		raczej negatywny		zdecydowanie negatywny		trudno powiedzieć	
	'87	'89	'87	'89	'87	'89	'87	'89	'87	'89	'87	'89
Sprzedaż firmom zachodnim części akcji przedsiębiorstw (poniżej 50% akcji)	10,8	19,5	34,0	39,1	8,4	3,2	14,0	14,6	6,5	7,8	26,0	15,6
Sprzedaż pracownikom akcji (udziałów) przedsiębiorstwa	11,3	22,3	34,0	44,5	12,8	4,9	12,5	10,9	5,1	3,7	24,0	13,6

Tabela 3

Odpowiedzi na pytanie o zgodę na wykup przedsiębiorstwa przez załogę przy pomocy długoterminowego kredytu bankowego	Robotnicy.
Zdecydowanie tak	36,3
Raczej tak	34,8
Raczej nie	14,7
Zdecydowanie nie	7,5
Trudno powiedzieć	6,6

Tabela 4

w procentach

Charakterystyka badanych	Wskazania				
	1a	2a	3a	4a	5a
<u>Wiek</u> (średnia)	38	41	39	37	40
<u>Płaca</u> (średnia)	72 ^b	71 ^b	72 ^b	64 ^b	67 ^b
<u>Miejsce zamieszkania</u>					
Wieś	16	17	20	25	20
Miasto:					
- małe i średnie	58	54	46	43	45
- duże (pow.200 tys.)	26	29	34	32	35
<u>Wykształcenie</u>					
Podstawowe	25	19	15	26	24
Zasadnicze zawodowe	52	49	49	49	48
Średnie i wyższe	23	32	36	25	28
<u>Należący do NSZZ "Solidarność" przed 13 XII 1981 r.</u>					
	53	24	74	42	51
<u>Należący do PZPR</u>					
	17	48	8	7	17
<u>Zatrudnieni w przemysłach:</u>					
Paliwowo-energetycznym	34	4	23	3	36
Hutniczym	33	3	19	9	36
Elektromaszynowym	23	7	18	7	45
Chemicznym	12	7	9	4	68
Budowlanym	20	4	12	9	55
Drzewno-papierniczym	13	5	11	9	62
Lekkim	18	6	10	7	59
Spożywczym	12	4	14	6	64
<p>a) Cyfry 1-5 oznaczają reprezentantów poszczególnych postaw wymienionych w typologii I.</p> <p>b) W tysiącach złotych. Obydwie uwagi odnoszą się do pozostałych tabel.</p>					

Tabela 5

w procentach

Charakterystyka badanych	Wskazania				
	A	B	C	D	E
<u>Wiek</u> (średnia)	38	41	39	38	39
<u>Płaca</u> (średnia)	71 ^b	68 ^b	71 ^b	65 ^b	65 ^b
<u>Miejsce zamieszkania</u>					
Wieś	19	22	18	19	22
Miasto:					
- małe i średnie	45	50	52	49	48
- duże (pow.200 tys.)	36	28	30	32	30
<u>Wykształcenie</u>					
Podstawowe	17	21	28	20	32
Zasadnicze zawodowe	51	50	48	50	47
Średnie i wyższe	32	29	24	30	21
<u>Należący do NSZZ "Solidarność" przed 13 XII 1981 r.</u>	61	40	45	55	50
<u>Należący do PZPR</u>	12	27	26	15	12
<u>Zatrudnieni w przemysłach:</u>					
Paliwowo-energetycznym	43	13	17	13	14
Hutniczym	49	3	30	5	13
Elektromaszynowym	41	7	20	14	18
Chemicznym	27	18	17	17	21
Budowlanym	34	9	27	13	17
Drzewno-papierniczym	35	20	17	14	14
Lekkim	29	11	24	15	21
Spożywczym	46	8	12	16	18
Litery A-E oznaczają reprezentantów poszczególnych postaw wymienionych w typologii II. - Uwaga ta odnosi się do pozostałych tabel.					

Tabela 6

Przedmiot oceny	Odsetek ocen aprobujących				
	1	2	3	4	5
Sprzedaż firmom zachodnim części akcji przedsiębiorstw (poniżej 50% akcji) wpłynie pozytywnie na poprawę sytuacji gospodarczej kraju	66	54	64	54	59
Sprzedaż pracownikom akcji (udziałów) przedsiębiorstw wpłynie pozytywnie na poprawę sytuacji gospodarczej kraju	75	58	75	62	70
Można dopuścić bez ograniczeń prywatną inicjatywę do:					
- niewielkich zakładów przemysłowych	59	43	64	46	51
- zakładów przemysłowych średniej wielkości ^{c)}	38	22	39	31	29
- dużych zakładów przemysłowych	21	19	23	23	19
- banków	38	19	36	30	29
- handlu zagranicznego	47	25	42	31	30
c) Zróżnicowanie nie jest statystycznie istotne.					

Tabela 7

Przedmiot oceny	Odsetek odpowiedzi aprobujących				
	1	2	3	4	5
Nie powinno być ograniczeń dla działalności następujących typów przedsiębiorstw:					
1) prywatnych przedsiębiorstw zagranicznych	41	29	40	26	29
2) prywatnych przedsiębiorstw krajowo-zagranicznych	52	29	46	29	37
3) przedsiębiorstw państwowych z udziałem prywatnego kapitału krajowego	56	36	55	44	42
4) przedsiębiorstw państwowych z udziałem kapitału zagranicznego	50	38	52	40	41
5) przedsiębiorstw będących wspólną własnością całej załogi	67	50	69	50	60
6) spółdzielni	65	57	64	53	63
7) przedsiębiorstw komunalnych	63	55	57	50	60
Zgodził(a)bym się na wykupienie przez załogę przedsiębiorstwa, w którym pracuję, na zasadzie długoterminowego kredytu bankowego	78	66	77	66	68

Tabela 8

Przedmiot oceny	Odsetek odpowiedzi aprobujących				
	A	B	C	D	E
Sprzedaż firmom zachodnim części akcji przedsiębiorstw (poniżej 50% akcji) wpłynie pozytywnie na poprawę sytuacji gospodarczej kraju	65	59	65	62	47
Sprzedaż pracownikom części akcji (udziałów) przedsiębiorstw wpłynie pozytywnie na poprawę sytuacji gospodarczej kraju	76	68	75	73	53
Można dopuścić bez ograniczeń prywatną inicjatywę do:					
- zakładów przemysłowych średniej wielkości	38	23	36	29	22
- dużych zakładów przemysłowych	22	18	23	20	16
- banków	35	27	36	27	25
- handlu zagranicznego	39	34	39	33	27

Tabela 9

Przedmiot oceny	Odsetek odpowiedzi aprobujących				
	A	B	C	D	E
Nie powinno być ograniczeń dla działalności następujących typów przedsiębiorstw:					
1) prywatnych przedsiębiorstw zagranicznych	37	27	36	35	23
2) prywatnych przedsiębiorstw krajowo-zagranicznych	47	34	41	38	31
3) przedsiębiorstw państwowych z udziałem prywatnego kapitału krajowego	52	43	49	42	39
4) przedsiębiorstw państwowych z udziałem kapitału zagranicznego	50	36	49	40	34
5) przedsiębiorstw będących wspólną własnością całej załogi	64	59	66	64	51
6) spółdzielni	66	57	70	59	53
7) przedsiębiorstw komunalnych	61	56	69	53	50
Zgodził(a)bym się na wykupienie przez załogę przedsiębiorstwa, w którym pracuję, na zasadzie długoterminowego kredytu bankowego	77	69	73	73	57